

УДК 94 (438)

Оксана Парнета

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВІДРОДЖЕНОЇ ПОЛЬЩІ. ФЕДЕРАЛІЗМ ТА ІНКОРПОРАЦІОНІЗМ (1918–1926 рр.)

У статті проаналізовано основні пріоритети та етапи зовнішньої політики Другої Речі Посполитої у 1918–1926 рр. у континуумі системи міжнародних відносин післявоєнної Європи.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, післявоєнна Європа, зовнішня політика, міжнародні відносини, федералізм, інкорпораціонізм.

Відродження національної незалежності Польської держави 11 листопада 1918 р. та розвиток її державницьких інститутів припав на період кардинальних змін у системі міжнародних відносин Центральної і Східної Європи, пов'язаних із завершенням Першої світової війни. Підсумки і наслідки війни 1914–1918 рр. зумовили глибинні зміни фактично в усіх компонентах тодішнього міжнародного життя та визначили головні тенденції його розвитку, принаймні, у першій половині XX ст. Так, автор популярної книги з історії західної цивілізації Дж. Шпильфогель писав: “Перша світова війна була визначальною подією XX ст. Вона зруйнувала довоєнний економічний, соціальний і політичний лад Європи, в той час як її сумнівні результати підготували шлях для ще більш руйнівної війни” [1, с. 876]. А відомий американський дипломат Джордж Кеннан у своїх спогадах взагалі прийшов до висновку, що в контексті XX ст. Першу світову війну “варто розглядати, як розглядають її багато думаючих людей – в якості “зародкової” катастрофи цього століття...” [2, с. 40].

Перша світова війна та її наслідки ініціювали процеси, які призвели до розпаду Австро-Угорської імперії та зречення влади Габсбургів, проголошення Німецько-Австрійської республіки, падіння Російської й Оттоманської (Османської) монархій. Серед багаточисельних геополітичних змін, викликаних війною, одним із найбільш важливих стало виникнення у Європі нових незалежних держав, що було явищем, безперечно, епохального значення. Саме в цей час процеси національного державотворення розпочались у чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, білорусів та українців. Тоді здобули незалежність Чехословацька Республіка (28 жовтня 1918 р.), після правно-політичних процедур, пов'язаних із приєднанням до Сербії, 1 грудня 1918 р. Держава словенців, хорватів і сербів, що постала 29 жовтня цього року, перетворилася на Королівство сербів, хорватів і словенців на чолі з династією Карагеоргієвичів. Ще раніше, у листопаді 1917 – січні 1918 р., конституювалася Українська Народна Республіка (УНР), в Білорусі набула чинності Білоруська Рада [3, с. 8]. Як уже зазначалося вище, 11 листопада 1918 р. була створена Друга Річ Посполита – Польська Республіка. Після Першої світової війни постали Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, суттєво змінилися кордони й етнічний склад населення Румунії, а також Болгарії. У підсумку виникли чи були відтворені як мінімум вісім нових незалежних держав (або 10, якщо рахувати Австрію та Угорщину) [4, с. 14].

Розпад держав-імперій знаменував собою початок нової сторінки історії для багатьох європейських народів, які стали на шлях самостійного розвитку. Тож серед інших подій історики трактують суверенізацію нових держав як одну з найважливіших ознак новітнього часу. Як стверджував відомий англійський історик Д. Джолл, Перша світова війна стала “кінцем однієї доби і початком другої”, а її наслідки – “російська революція, політичні та соціальні перевороти 1918–1922 рр. повсюди в Європі, перекроєння мап внаслідок появи нових держав визначили напрям історії у двадцятому столітті” [5, с. 13]. А міжвоєнна доба

1918–1939 рр. вмістила в собі події світової історії, резонантність яких відчувається і до сьогодні.

Першу світову війну, на думку авторки, можна визнати тим рубежем, на якому завершилася нова й розпочалася новітня історія світу, історія великих змін, перетворень системи старого світу на основі рішень Паризької мирної конференції та Версальсько-Вашингтонської системи. Зміни, що відбулися після, а головне ж – в результаті Великої війни 1914–1918 рр. мали дійсно геополітичний характер й наслідки. Склалися не тільки нові соціально-економічні й політичні реалії в повоєнному світі, а й почали налагоджуватися нові підходи до врегулювання міжнародних відносин, векторність яких була окреслена у континуумі Версальсько-Вашингтонської парадигми міждержавних взаємин між двома світовими війнами.

Новостворена Друга Річ Посполита не тільки ознаменувала завершення багатолітніх зусиль поляків у справі відродження країни й була закономірною подією в історії державницьких домагань польського народу, а і відповідала вимогам національної та європейської історії, стала складовою післявоєнної Європи й Версальської системи. У цьому контексті винятково важливого значення крізь призму сучасного становлення нового світу набула проблема дослідження формування зовнішньополітичних пріоритетів, започаткування державних структур національної дипломатії, результативності їх діяльності на важливих етапах становлення і утвердження Польської держави у системі міжнародних відносин міжвоєнної доби, її гідного міждержавного представництва на європейському континенті, а відтак і у світі. Слід констатувати, що ще й досі ці питання не набули достатнього висвітлення в українській історіографії. У запропонованій статті зроблено спробу визначити і проаналізувати основні тенденції формування зовнішньої політики Другої Речі Посполитої, показати її головні етапи в континуумі геополітичних змін після Першої світової війни та системи міжнародних відносин у післявоєнній Європі.

Серед багатьох нагальних проблем, що постали перед відновленою Польською державою, зовнішньополітичні посідали особливе місце. Вони були пов'язані зі справжньою незалежністю країни, її визнанням зовнішнім світом, способами і темпами її входження до післявоєнного співтовариства, участю в розв'язанні чисельних питань міжнародної політики міжвоєнної доби. Зауважимо, історична практика розбудови незалежних держав переконливо свідчить, що їх суверенність, крім усього іншого, передбачає самостійність їх зовнішньої політики.

У цьому зв'язку доречним буде розглянути термінологічні питання, а також визначити загальні проблеми, що стосуються генези розвитку й пріоритетів міжнародних відносин у структурі суспільства й держави. Це дасть змогу порівняти, якою мірою існуюча у відродженій Польщі система міждержавних відносин мала аналоги в тодішній Європі, а у чому вбачаємо її специфічні риси. На нашу думку, зовнішня політика є системою дій держави на міжнародній арені, спрямованої на забезпечення впливу на поведінку інших суб'єктів міжнародних відносин та пристосування до наслідків процесів системи міжнародної. Зовнішня політика тієї чи іншої країни не зводиться до окремих дискретних дій, а має характер зовнішньополітичної діяльності, в основі якої лежить більшою або меншою мірою формалізована стратегія поведінки в міжнародному середовищі. За своїм функціональним змістом зовнішня політика актуалізує соціальні інтереси в індивідуальному, корпоративному та універсальному аспектах, а також у субнаціональному, національному, регіональному та глобальному вимірах [6, с. 529]. Авторка схиляється до визнання діалектичного характеру взаємодії внутрішньої та зовнішньої політики держави, конкретний стан якої, не в останню чергу, залежав від статусу суб'єкта міжнародних відносин, як сукупності різних форм і засобів співробітництва, взаємин між народами і країнами. Зміст і характер міжнародних відносин визначається об'єктивними чинниками, що впливають з тенденцій світового суспільного розвитку, історичних традицій, стану зв'язків між тією чи іншою країною у відповідний період.

У цьому контексті підкреслимо, що здобуття Польщею ознак повноцінної держави, повноцінного суб'єкта міжнародних відносин після Першої світової війни відбувалося за складних

і суперечливих умов, що значною мірою визначило характер й зміст її національної політики на міжнародній арені. Складність ситуації полягала в тому, що Польща, будучи офіційно незалежною державою, маючи певний потенціал міжнародних зв'язків, не мала відповідного місця й впливовості у стосунках з іншими державами, поставала радше об'єктом, ніж суб'єктом зовнішнього впливу, відчувала зрештою брак дипломатичних кадрів. Хоча із забезпеченням єдності польського народу й польської території виникла нова ситуація в Центральній Європі, де відроджена Польща була однією з найбільших держав з багатовіковими традиціями самостійного існування та активної зовнішньої політики, проте міжнародна ситуація і становище Другої Речі Посполитої залишалися у край складними. Варто зазначити, поки Польща як самостійна держава не існувала, її прагнення до свободи пробуджували симпатії до неї багатьох народів і країн. Коли ж вона знову постала, як суверенна країна й узялася відстоювати власні інтереси на міжнародній арені, зокрема вигідні для себе питання розв'язання кордонів, одразу ж почулися численні критичні голоси критики і зневаги, що засуджували Польщу, говорили про неї як про “сезонну державу”, нападвали на так званий польський коридор (Німеччина), заявляли про неї, як про “охоронця” біля колючого дроту, що відділяє Росію від Європи (РРФСР) і т. д. [7, с. 5–6]. А Девід Ллойд Джордж назвав її (Польщу – О. П.) “історичною помилкою”, що “здобула свободу не власними зусиллями, а кров'ю інших людей”, країною, що “накинула іншим народам ту саму тиранію, від якої страждала багато років”. “Польща, – казав він, – упилася новим вином свободи, яке дали їй союзники”, і “уявила себе нездоланно знадливою коханкою Центральної Європи” [8, с. 739]. В. Молотов називав Польську державу “потворним байстрюком Версальського миру”; Е. Г. Кар назвав її “фарсом”, а А. Гітлер – “державою, що постала з крові незліченних німецьких полків”, “державою, збудованою на силі й керованою палицями поліції та військових”, “сміховинною державою, що не має ніякої національної, історичної, культурної та моральної основи” [8, с. 739]. Зауважимо, що польський уряд і його дипломатична служба, а також сейм, намагалися захистити добре ім'я Польщі як суверенної держави, долали обмови, обґрунтовували її інтереси на міжнародній арені. Це була одна з великих і важливих проблем польської зовнішньої політики упродовж цілого міжвоєнного двадцятиліття.

У процесі розгляду з'яви Другої Речі Посполитої зацентруємо увагу на тому, що відновлення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі й проголошення її Республікою відповідало прагненням поляків, було логічним кроком у розвитку польської національно-визвольної боротьби, завершенням довготривалого руху поляків до свободи і політичної самостійності. Процес становлення польської національної незалежності сам собою став проявом закономірності розвитку історичних подій, історичної зумовленості її відродження. Тож її “не створив Версальський договір, який тільки підтвердив те, що вже існувало, й територіальні статті якого обмежувалися визначенням кордону тільки з Німеччиною. То не була підпорядкована держава, яку готувалися створити уряди союзних держав у 1917–1918 рр. у співпраці з Національним комітетом Дмовського у Парижі. То не була держава, яку сподівалися створити більшовики як свій червоний міст з революційною Німеччиною. І то не була маріонеткова Польща, яку в різних подобах пропонували створити під час війни Росія, Німеччина та Австрія”, – зауважує видатний англійський історик Норман Дейвіс [8, с. 740].

Крах усього усталеного ладу в Центральній та Східній Європі прирік молоду республіку на низку воєнних конфліктів. У 1918–1921 рр. одночасно точилося шість війн [9, с. 17]. Українська війна, що почалася у Львові в листопаді 1918 р. і закінчилася ліквідацією Західно-Української Народної Республіки в липні 1919 р., утвердила польський контроль над Східною Галичиною аж до річки Збруч. Познанській війні з Німеччиною, що спалахнула 27 грудня 1918 р., поклав край Версальський договір 28 червня 1919 р., зате Сілезька війна, яка точилася уривчасто протягом трьох повстань (16–24 серпня 1919 р., 19–25 серпня 1920 р. і 2 травня – 5 липня 1921 р.), закінчилася тільки тоді, коли в Женеві 1922 р. підписали Сілезьку конвенцію. Литовська війна, в якій ішлося про долю міста Вільна (Вільнюса), почалася в липні 1919 р. і тривала на практиці до перемир'я в жовтні 1920 р., а теоретично, за браком офіційного мирного договору – упродовж усього міжвоєнного періоду.

Чехословацька війна, яка почалася 26 січня 1919 р. з чехословацького нападу на Цешин (Тешин), що порушив місцеву угоду, закінчилася союзницьким арбітражем 28 липня 1920 р. Невеличкі конфлікти в Спиші та інших районах Карпат тривали до 1925 р. Найтяжчим з усіх конфліктів була польсько-радянська війна, оскільки загрожувала існуванню республіки. Це “випробування вогнем, що лишило тривалий слід” [8, с. 740]. Не варто при цьому забувати і про агресивний загарбницький характер воєн Польської держави у досліджуваний період. Силowe встановлення більшої частини кордонів Польщі призвело до міжнаціональної напруги, підозри і, власне, конфліктів із сусідніми країнами, послаблення міждержавних взаємин. Заради справедливості необхідно зазначити, що відроджена Польща розбудовувалася в умовах постійної зовнішньої загрози. Разом з тим, до Другої Речі Посполитої увійшли землі з етнічно переважаючим непольським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало і на внутрішні відносини в країні, і на зовнішньополітичну діяльність відновленої Польщі, утвердження її міжнародного становища у міжвоєнному світі.

Характерною рисою польської міжнародної політики в часи постання Другої Речі Посполитої було ідеологічне її забарвлення. Як зазначає відомий польський історик Януш Паєвський, – “це був конфлікт поміж християнством та ісламом, поміж західним світом, латинським і католицьким, та східним православ’ям, поміж лібералізмом і самодержавством, поміж антикомунізмом і комунізмом” [10, с. 134]. На думку авторки, варто брати до уваги і такий чинник, котрий впливав на формування зовнішньої політики, її напрямки. Мається на увазі географічне положення Польщі, яка позбавлена природних кордонів, за винятком гірського пасма на південному заході та невеликого морського узбережжя на півночі, що штовхало її – залежно від кон’юнктури в умовах протистояння і визначення кордонів, з одного боку, до експансії, а з другого – напружувати зусилля для власного життя, власного існування. До того ж XIX ст. принесло, а власне утримало роздробленість польської політики. Вели її певною мірою органи державних утворень на польських землях – Варшавське князівство і Конгресове королівство, листопадові й січневі повстанці, метою котрих було – вижити й повернути незалежність. В одних прагнення повернути незалежність набирало такої сили, що заступало все. В інших гасло “вижити” виходило на передній план і глушило всі інші погляди [10, с. 134]. Польська політична думка XIX ст. відзначалася не тільки поділом на прихильників збройної дії та одностайців органічної праці. Різницю їх також осуд, хто із загарбників є головним ворогом Польщі й головною перешкодою на шляху до незалежності. Так формувалася польська політична думка в момент, коли Польська держава стала дійсністю. Також треба пам’ятати, що вона формувалася в XIX ст. тільки теоретично. Не було польського уряду, польського парламенту, політичних дій. На наш погляд, і тут знаходилася загальна причина багатьох недомагань польської зовнішньої політики в перші роки незалежності. Так само як перед Польщею П’ястів, Польщею Ягелонів, Річчю Посполитою, так і перед Польщею Двадцятиріччя постали дві дилеми: хто з сусідів є більш небезпечним і в якому напрямку й повинна діяти Польща. Перша дилема залишалася актуальною упродовж 1918–1939 рр., друга – швидко втратила своє значення. За спрощеною схемою розмірковування так само, як і в епоху розподілів країни, роки Першої світової війни, так і в міжвоєнний час боролися, на думку авторки, в основному, між собою дві зовнішньополітичні орієнтації – антинімецька й антиросійська. Тож коли, з’ясовуємо міжнародну політику Польщі у досліджуваний період маємо пам’ятати, що вона була функцією німецько-російських відносин для країни, втиснутої поміж ці дві могутні держави, тобто між заходом і сходом. За оцінкою Юзефа Пілсудського головними супротивниками відбудови Польської держави були Росія і Німеччина, хоча остання серед цих двох ворогів видавалася йому більш грізною й небезпечною. “Побита на заході, – говорив він, – на сході вона залишалася сильною” [11, с. 123]. У відповідь на запитання кореспондента “Le Matin” чи він є оптимістом, 19 лютого 1919 р. Пілсудський заявив: “Був би ним цілком, якщо б Польща була залишена сама собі й мала можливість повільного розвитку; але, на жаль, ця країна оточена ворогами. Найбільш запеклими є Німеччина й більшовики, бо наше відродження повністю розчленовує й знищить Пруссію й відкине максималістів на схід Європи. Я маю дані

про те, що Німеччина й більшовики разом зроблять усе, щоб перешкодити відродженню Польщі” [12, с. 59]. 13 серпня 1921 р. міністр закордонних справ Константи Скірмунт (11.06.1921 – 6.06.1922) охарактеризував міжнародне становище Другої Речі Посполитої такими словами: “Втиснена в два осередки ненависті, суспільної в Росії та національної в Німеччині, поміж два загарбницькі імперіалізми, Польща більш ніж будь-яка інша держава наражається на небезпеку як з одного, так і з другого боку. Потребуючи спокою, зокрема у добу творення й розбудови нашої державності, ми мусимо шукати гарантій нашого буття і знайдемо їх тільки в рівновазі політичних сил світу, яка базується на спільному інтересі всіх тих, хто переможно вийшов із світової війни” [13, с. 179]. Звичайно, обидві ці давні орієнтації у зовнішній політиці країни надалі залишалися актуальними і у Другій Речі Посполитій, але вже в інших формах. Щодо Німеччини, то вона захоплена колись у Польщі землі втратила, щоправда не всі, на основі Версальського трактату. Значна кількість німців визнала це кривдою, з якою вони погодитися не можуть. Зауважимо, що такі думки поширювалися не тільки в Німеччині, але їх поділяли численні кола на Заході. Там вважали, що Версальський договір признав Польщі занадто багато, що особливо т.зв. “коридор” на Помор’ї є важкою поразкою, завданою Німеччині. Німці це бачили й перші реваншистські прагнення спрямували проти Польщі. Енергійна пропагандистська акція мала підготувати ревізію версальських рішень, поки що мирним шляхом, на підставі пакту Ліги Націй. Для розбитої й роззброєної Німеччини розв’язання цього питання збройним шляхом поки що не було можливим [10, с. 133]. Відносно Росії, то тут була інша справа. Кордон між Другою Річчю Посполитою та східним сусідом виник шляхом компромісу, взаємних поступок. У польському суспільстві, принаймні в переважній його більшості, після березня 1921 р. панувало переконання, що Ризький договір, який базується на порозумінні, угоді з Росією, є договором, укладеним двома сторонами, також і радянською, добровільно й лояльно, а тому має всі риси тривалості. З боку Кремля ніколи, аж до 17 вересня 1939 р. не заперечувалися публічно й офіційно територіальні основи договору й ніколи не піддавалися сумніву, наголошуємо, офіційно кордони, визначені Ризьким договором. Насправді в Кремлі вважали Ризький договір умовою перехідного характеру й діяли потайки згідно з такою позицією, але в Польщі на це не звертали уваги [10, с. 134]. При цьому зазначимо, що ставлення Польщі до Росії визначали два чинники: перший – поляки упродовж тривалого часу Росію ототожнювали з царизмом, слабкість котрого в останню епоху його існування переносили на слабкість Росії, яку вона, вважали, не скоро зможе подолати; другий – у країні загальним було переконання, що Польща перемогла Росію в 1920 р., а це вело до зміцнення помилкових уявлень про слабкість Росії. Поляки не усвідомлювали те, що не Польща перемогла Росію, а лише польська армія перемогла під Варшавою Червону Армію й відбила напад. Натомість це ускладнювало міжнародне становище країни, оскільки насправді, незважаючи на поразку, Німеччина й далі залишалась могутньою державою. А послаблення Росії внаслідок революції та громадянської війни також було тимчасовим. Обидві держави, незадоволені, ізольовані, прагнули реваншу, чим загрожували новій Центральній-Східній Європі, особливо саме Польській державі [14, с. 250]. Лідер національної демократії Роман Дмовський через десять років після перемоги під Варшавою писав: “Треба передусім навчитися думати про Росію, чого ми ніколи не вміли” [15, с. 123].

Зрештою особливість польської зовнішньої політики в досліджуваний період полягала також і в тому, як зазначає Н. Дейвіс, що “Річ Посполита постала в листопаді 1918 р. внаслідок, який біологи могли б назвати партеногенезом. Вона створила сама себе у вакуумі, що лишився після краху трьох держав, які поділили країну” [8, с. 739]. Складність полягала ще й у тому, що польська зовнішня політика досить несподівано і незвично для багатьох виявилася предметом внутрішньополітичної боротьби, коли, приміром, розв’язання інтеграції польських земель після проголошення Польської Республіки, налагодження системи господарювання, певні позиції й дії офіційних структур призводили до несприятливих колізій у справі вироблення зовнішньої політики країни. Специфікою польської зовнішньої політики досліджуваного періоду було також і те, що принцип

національного самовизначення, котрий миротворці, зокрема президент В. Вільсон, взяли за основу реконструкції Центрально-Східної Європи, у т.ч. і Польщі, мав узгодити формальні кордони з етнічним поділом. З огляду на існування багатьох безнадійно змішаних районів та потребу враховувати економічні, стратегічні й історичні фактори, визначити абсолютно справедливий кордон було практично неможливо. Насамперед, після Першої світової війни це стосувалося Польської держави, що в добу національного відродження створювали складні й нерозв'язні проблеми на міжнародній арені.

У цих умовах політичні вожді відроджуваної Польської держави стали перед непростю проблемою визначення основ польської зовнішньої політики в контексті національних інтересів, враховуючи геополітичні виклики і зміни після Першої світової війни. Відразу в 1918 р. багато відомих польських діячів виступало від імені Польщі на міжнародних форумах, вони були широко відомі за кордоном, підтримували контакти з державними лідерами інших країн, проявляли численні ініціативи, формували не тільки образ відновленої Польщі, але й Європи. У Парижі, Лондоні та інших столицях діяв Роман Дмовський, в США активним був Ігнацій Падеревський, на перебіг польсько-російських стосунків впливав Юзеф Пілсудський, польсько-німецькі справи на найважливіших етапах знаходилися в руках Войцеха Корфанти, як керівники урядів, на польську зовнішню політику справляли вплив Вінцентій Вітос і Ігнацій Дашинський, деякі міністри закордонних справ, окремі дипломати. Дипломатична служба Другої Речі Посполитої виникла в нелегких умовах, методом імпровізації, творилася, переважно, в чотирьох центрах – у Польщі серед діячів краківського Головного національного комітету, довкола Регентської ради та її Державного департаменту, на Заході в Національному польському комітеті, четвертим осередком був Ballhausplatz у Відні, тобто спільне Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини [10, с. 138].

Особистий склад Міністерства закордонних справ Польщі був досить диференційований з точки зору політичного походження: належали до нього діячі Національного польського комітету (посли в Парижі, Римі? Брюсселі: Маурицій Замойський, Константи Скірмунт, Владислав Собанський), довірені особи Начальника держави (Леон Василевський, Титус Філіпович), працівники уряду Регентської ради й Головного національного комітету (Роман Кноль, Кароль Бадер, Юліуш Лукасевич), кілька фахівців з австро-угорської дипломатичної служби (Владислав Скшинський, Олександр Скшинський, Ян Шембек) і, нарешті, особи, яких завдяки їх позиції в суспільстві й донедавній діяльності було визнано можливими в польській дипломатії – посли в Лондоні та Вашингтоні: Євстахій Сапега, Казімеж Любомирський, посол у Ватикані Юзеф Веруш Ковальський [10, с. 139]. У державах з парламентським устроєм пост міністра закордонних справ посідали, як правило, парламентаристи. У відновленій Польщі тільки один міністр закордонних справ був парламентарієм – Мар'ян Сейда. Обіймали цю посаду два творчих працівники – митець Ігнацій Падеревський і професор політехніки Габріель Нарутович, визначний публіцист Леон Василевський, офіцер з дипломатичним стажем Юзеф Бек, державний діяч високого класу Роман Дмовський. Всі інші були покликані на міністерські посади із закордонних осередків. До травня 1926 р. посада міністра закордонних справ розподілялася на підставі порозуміння поміж політиком, що формує кабінет і сеймовими фракціями. Від 15 травня 1926 р. рішення про призначення міністра закордонних справ знаходилося в руках Маршалка. З передтравневих міністрів із Ю. Пілсудським більш або менш пов'язаними були Л. Василевський, С. Патек, Є. Сапега і Г. Нарутович. Політичний напрямок Національної демократії представляли К. Скірмунт, М. Сейда, Р. Дмовський і М. Замойський. І. Падеревський наче зберігав рівновагу: були галузі, у яких наближався до Пілсудського, та інші, у яких його надихали національні демократи. Олександр Скшинський стояв на узбіччі й виробив власну концепцію зовнішньої політики, зокрема в другій каденції (2 серпня 1924 – 9 травня 1926) [16, с. 316]. Усі вони впливали на формування міжнародної політики Польщі, її напрямки, методи й пріоритети.

Протягом перших років існування новоствореної Польської держави відбувався процес виокремлення національних центрів, у яких формувалася міжнародна політика. На думку авторки, на початку 1919 р. незалежна Польща мала уже два осередки, що визначали зовнішню політику. Її представляли: Ю. Пілсудський у Варшаві та в Парижі Р. Дмовський, котрий повністю домінував у Польському Національному комітеті, з якого, власне, і було утворено польську делегацію на Паризьку мирну конференцію. Міжвоєнна зовнішня позиція Польщі великою мірою визначалася саме історичним баченням цих двох найавторитетніших і найвпливовіших політичних сил польського суспільства першої половини ХХ ст. – націонал-демократії, лідером якої був Роман Дмовський, і соціаліста Юзефа Пілсудського, головною ідеєю котрих було створення сильної великої незалежної Польської держави [17, с. 101], яка мала відбуватися в історичних кордонах, тобто на територіях, що їй належали перед розподілами [18, с. 15]. Їх погляди базувалися на переконанні у необхідності відродження Польської держави у її історичних межах 1772 р. Вони лише по-різному бачили шляхи відновлення незалежної Польщі, але в територіальному питанні їхні погляди були подібні.

Основоположні концептуальні засади Р. Дмовського, Ю. Пілсудського з питань формування зовнішньої політики відродженої Польщі стали основою державотворчої діяльності вже перших урядів країни, керівників зовнішньополітичного відомства і дипломатичної служби у сфері міжнародних відносин. Події 1918–1926 рр. яскраво засвідчили, що Польська держава послідовно реалізовувала напрацьовані цими політичними діячами доктрини інкорпораціонізму і федералізму у визначенні міжнародної політики країни у новій геополітичній системі Європи післявоєнного часу.

Зауважимо, що у період становлення й розвитку Польської держави чітко визначилося дві політичні концепції: федералізму та інкорпораціонізму. Перша з них була сформульована табором націонал-демократів, т.зв. ендеків, лідером, як зазначалось вище, був видатний польський політичний діяч і публіцист Роман Дмовський. У своїх головних творах “Думки сучасного поляка” (1903) [19], “Німеччина, Росія і польська проблема” (1908) [20], “Польська політика і відродження держави” (1925) [21], та ін., він обґрунтовував ідею інкорпорації, тобто приєднання українських земель до Польської держави. Напередодні ще Першої світової війни ця ідея набула свого завершеного вигляду. Згідно з нею, наприклад, українцям, як народу “неісторичному”, “недержавному”, відмовлялося в праві на власну державу. Обґрунтовуючи свої погляди, націонал-демократи доводили, що українці за останні століття нічим не виявили себе ні державно-політично, ні культурно, були пасивним, інертним елементом, нездатним до самостійного державно-творчого життя. “Там, де ми можемо примножити свої сили і свою цивілізаційну працю, поглинаючи інші елементи, – зазначав Р. Дмовський, – жодне право не може заборонити нам того, а діяти так, то навіть наш обов’язок” [21, с. 47]. Разом з тим, враховуючи реалії початку ХХ ст., він вважав за нонсенс програму відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Це був принциповий відхід від історичної традиції. На думку ендеків інкорпорувати слід було стільки “східних”, у тому числі й українських земель, скільки можна “проковтнути”, скільки можна поступово повністю полонізувати, перетворивши Польщу на мононаціональну державу, асимілювавши українське населення прикордонних територій [22, с. 123]. Такими теренами вважалися Східна Галичина, Волинь і Поділля. Роман Дмовський, обґрунтовуючи інкорпораційну концепцію у праці “Польська політика і відбудова держави” писав: “Майбутня Польська держава не може мати кордонів, які вона мала перед першим розподілом 1772 року, але мусить і має право вийти своїми кордонами поза етнографічні польські межі, вийти такою мірою, визначити собі такі державні території, які відповідають історичній вартості Польщі” [21, с. 47]. На думку ендеків, частина українських земель мала відійти до Росії, в якій вони вбачали протиположність німецькому гегемонізму. Але при цьому, націонал-демократи планували подальшу полонізацію українців, що опиняться у складі Російської імперії. Утворення радянської Росії додало аргументам ендеків. Модернізуючи ідею *antemurale* (Польща форпост і передмурок християнства у його протистоянні зі Сходом), вони стали вбачати у

своїй діяльності важливу місію в охороні західної цивілізації від більшовицької загрози. Таким чином, у політичних доктринах однієї з найавторитетніших і найвпливовіших сил польського суспільства першої половини ХХ ст. – націонал-демократії – незалежній Україні місця не було.

Треба зауважити, що подібні погляди національних демократів стосувалися литовців і білорусів, у державотворчій здібності яких вони не вірили. Етнографічна Литва, на думку Дмовського, мала належати до Польщі, але була б єдиним її регіоном, в якому місцевому населенню гарантувалася мовно-культурна автономія. В меморіалі, представленому президентові Вільсону, Дмовський писав у вересні 1919 р.: “Литва була би замала, щоб утворити самобутню державу, тільки в унії з Польщею її національна свобода та розвиток були б краще забезпечені” [23, с. 38]. У свою чергу націонал-демократи вважали, що й більша частина Білорусі мала увійти до Польщі без права на самовизначення [23, с. 38]. На заході, метою Р. Дмовського було, передусім, повернення з Німеччиною кордону від 1772 р., збільшеного на Верхню Сілезію й Мазури, і підпорядкування Польщі Східної Пруссії, а на сході встановлення кордону, просунутого далі на схід, ніж кордон другого розподілу 1793 р., що робило би неможливим утворення окремих від Росії Білорусі, Литви та України. На думку Дмовського, ослаблена революцією Росія разом із Польщею утворювала би антинімецький бастион, який би тісно співпрацював із Францією [23, с. 97]. Керівники ендеків на чолі з Романом Дмовським, таким чином, прагнули повернути історичні кордони, не рахуючись ані з революційним, ані національним рухом.

Аналіз польських зовнішньополітичних доктрин перших років новоствореної Другої Речі Посполитої дає підстави стверджувати, що не менш впливовою і популярною, ніж концепція ендеків, була “федераціоністська” програма соціаліста Юзефа Пілсудського. У 1918–1922 рр. він був Начальником Держави й Головнокомандувачем польських збройних сил [24; 25; 26]. Моральний авторитет Пілсудського у міжвоєнній польській політиці походив з його успішного керівництва політичною та військовою боротьбою напередодні та упродовж Першої світової війни, спрямованою на досягнення відродження незалежної Польщі. Згодом, як Начальник Держави та Головнокомандувач збройними силами у післявоєнні роки, він прагнув за допомогою військових зусиль, аби приєднати до відновленої країни широкі східні кордони і як наслідок багатоетнічну людність, яка була характерна для давньої Польщі до її поділу. Ця програма передбачала федеральну конституційну структуру [27, с. 49]. Суть програми федералізму Пілсудського полягала в тому, щоб у результаті повалення царизму і розпаду Російської імперії створити у Східній Європі велику, сильну і міцну Польщу. Передбачалося, що відроджена Річ Посполита постане на федеративних засадах. До її складу увійдуть польські, литовські, білоруські й українські землі. Провідна роль, звичайно, відводилася польському етнічному, політичному, економічному і культурному елементу. Незважаючи на те, що програма не давала відповіді на запитання, що робити, коли народи не захочуть об’єднуватися у складі Речі Посполитої, соціалісти декларували добровільне входження до складу майбутньої держави.

Зовнішню політику Другої Речі Посполитої федералісти розглядали через призму майбутнього конфлікту цивілізованого Заходу, до якого вони зараховували, звичайно, й Польщу, з комуністичною Росією. Результатом такого зіткнення, як передбачалося, буде розпад багатонаціональної більшовицької імперії. Звільнені, але, на думку пілсудчиків, політично і національно недостатньо зрілі народи потребуватимуть допомоги у формуванні власної державності. Цю “цивілізаційну” місію брала на себе Польща. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції в якій і займе Друга Річ Посполита [28, с. 47].

Українській проблемі відводилася головна роль в реалізації федералістичної програми Ю. Пілсудського [29, с. 104]. Передбачалося, що в результаті розпаду СРСР за допомогою Польщі постане самостійна українська держава – Велика Україна. Вона, по-перше, відмовиться від Західної України, а, по-друге, уклавши унію з Польщею, увійде до польської федерації. На думку пілсудчиків, створення так званої “Великої” України у всьому

відповідає “польським державним інтересам як засіб зміцнення Польщі” [29, с. 142]. Зауважимо, що Польська держава міжвоєнної доби своєю практикою послідовно реалізовувала напрацьовані політичними силами стратегію в українському питанні щодо асиміляції українців. У такий спосіб вони сподівалися довести, що приналежність західноукраїнських земель до Польщі забезпечена назавжди, і таким чином покласти край сподіванням українців на власну незалежну державу. Треба зазначити, що програма федералістів мала і певні відмінності порівняно з поглядами ендеків. Вони стосувалися, переважно, ролі Західної України в реалізації програми Пілсудського, на думку якого, за нових історичних умов з урахуванням набутого досвіду, галицькі українці можуть стати не лише каталізатором руху за утворення Великої України на руїнах більшовицької імперії – вони будуть авангардом і потужною силою походу на Схід [28, с. 47]. Між баченням Ю. Пілсудського та Р. Дмовського польська зовнішня політика почувалася, наче між двома стільцями. Перший, хоч і не цілком успішний у спробі повернути всі литовські, білоруські та українські землі, які перейшли від старої держави до Росії, втім, спромігся – завдяки короткочасному післявоєнному та післяреволюційному її занепаду – включити у Польщу просторі східні території з непольським етнічним забарвленням. Водночас централістський устрій та загалом шовіністична позиція прихильників Дмовського відштовхували ці великі меншини, роблячи їх неохочими до поглинання навіть на політичному рівні [27, с. 49]. Тому при зовнішній їх відмінності ці дві впливові польські політичні концепції – “інкорпораційна” і “федераціоністська” – базувалися на ігноруванні прав українського народу на самовизначення і висували претензії на володіння українськими землями. Інші концепції з цього питання не відігравали значущої ролі. Загалом, на думку авторки, різниця між інкорпораційною програмою Р. Дмовського та федеративною Ю. Пілсудського зводилася до двох відмінностей. Пілсудський вважав, що білоруси, литовці та українці самі будуть шукати підтримки у Польщі й вірив у привабливу силу польської культури. А Дмовський на це не розраховував, домагався загарбання земель на сході для того, щоб Польща була достатньо велика й сильна, але анексії прагнув тільки в розмірах, можливих для здійснення безпосереднього правління поляків і швидкої колонізації завойованого населення. Даремним видається питання, яка із програм реалістичніша. Білоруси, литовці та українці прагнули, передусім, усунути польську шляхту, віддати землю селянам. Пілсудський особливо переживав розчарування у литовцях, на яких особливо розраховував, однак котрі найбільш послідовно домагалися створення власної держави, вільної від польських впливів [23, с. 38]. З іншого боку, Дмовський, хоча й не мав ілюзії щодо готовності білорусів, литовців та українців співпрацювати з Польщею та їй підпорядковуватися, однак переоцінював можливості Польщі як на міжнародній арені, так і у внутрішніх справах, думаючи, що вона зможе назавжди опанувати великі території, управляти ними всупереч волі населення, що вдасться їй це населення колонізувати.

Друга істотна відмінність між федеративною та інкорпораційною програмами стосувалася Росії. Ю. Пілсудський прагнув розбити колишню царську імперію на складові частини, її відсунути далеко на схід і відділитися від неї смугою держав, пов'язаних із Польщею федеративними зв'язками або тісним союзом. Дмовський не хотів на сході межувати з Росією і в цьому пункті, так само як і в інших, більше прислуховувався до Франції, ніж Пілсудський; бо Франція бажала поразки більшовиків й одночасно збереження “єдиної й неподільної Росії” як союзниці проти Німеччини. Він вважав, що Литва й Україна будуть інструментом німецьких інтриг та впливів проти Польщі й Росії. Тому критика федералізму збіглася із звинуваченням Пілсудського в служінні німецьким інтересам. Далі, Дмовський думав, що кордон, якого прагнув – зі Львовом, Мінськом і Вільнюсом на польському боці – неможна отримати за згодою білорусів, литовців та українців. Тому він відкидав концепцію Пілсудського про співпрацю з білорусами, литовцями та українцями проти Росії, а прагнув співпраці з Росією [23, с. 98].

Треба усвідомити, що національна демократія виводилася ідейно, політично й соціологічно із територій, загарбаних Росією: до 1917 р. вона була партією співпраці з

Росією із збереженням національної й релігійної самобутності поляків. Симпатизувала не Франції Клемансо, що нагадував традиції яacobінців, навіть не тій Франції, що виходила з поміркованих ідей 1789 р., а Франції, як союзниці царської Росії проти Німеччини. До цього слід додати, що ендеки концентрувалися особливо на міжнародних справах. Однак, партія, квінтесенцією якої була програма співпраці з Росією, після жовтневого перевороту 1917 р. стала головною силою антибільшовизму, що означало серйозне політичне послаблення Р. Дмовського. Після утворення радянської влади національна демократія перестала бути партією союзу з Росією, а стала, передусім, антинімецькою, партією проти національних меншин. З цього випливало, що етнічні меншості, які прагнули максималізувати свою узгоджену потугу організацією міцного парламентського блоку впродовж 1920-х років, довго очікували сприятливішого ставлення радше від лівиці, ніж від правоцентристської коаліції.

Федераційній та інкорпораційній програмі зовнішньої політики КПРП протиставляла концепцію включення Польщі до складу радянських республік, вбачаючи в тому вирішальний наслідок пролетарської революції у Польщі, якої очікували з великою надією, пов'язуючи з нею оптимістичні очікування на переборення проблем тогочасної Європи. Комунисти висловлювалися проти війни на сході, пропонуючи перетворення її в соціалістичну революцію у Польщі. Проте ці гасла КПРП не були тоді популярними і, практично, не підтримувалися поляками, які в той час за найважливішу справу вважали послідовне виправлення злочинів розподілу і захист країни від зовнішніх ворогів [30, с. 9]. Цей вибух польського патріотизму наступив, зокрема, в період варшавської битви у серпні 1920 р. і став одним із вирішальних чинників тогочасної ситуації, який сильно вплинув на всі події Польщі на міжнародній арені. Війна і укладений у її результаті Ризький договір визначив майже на 20 років політичне обличчя Центрально-Східної Європи.

Зауважимо, що зовнішня політика відродженої Польщі розвивалася у досліджуваний період під впливом багатьох як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, складність її міжнародного становища визначалась здебільшого відповідно до тих чи інших дипломатичних комбінацій великих держав, що були спрямовані на зміцнення власних та послаблення позицій суперників. Вона будувалася у континуумі їх дій на міжнародній арені й впливала, переважно, з концепції Німеччини та радянської Росії і СРСР, що об'єктивно вимагало від Польської держави, її політиків і дипломатії постійного лавірування, враховуючи їх зовнішньополітичні дії на сході й заході. Зрозуміло, що при цьому Друга Річ Посполита дбала і про свою мету – зміцнення зовнішньополітичних позицій, нерідко на шкоду країнам Центральної та Південно-Східної Європи. Підраховано, щоби розв'язати територіальні проблеми у перші роки становлення Польської держави, вона взяла участь у майже 60 локальних збройних конфліктах, півторарічній війні на сході. До військових дій було залучено загалом понад мільйон польських солдатів. А визначення кордонів Другої Речі Посполитої фактично закінчило процес її повернення на політичну карту світу як самостійної суверенної країни, дієвого суб'єкта міжнародних відносин у міжвоєнній Європі.

Розгорнутий після відновлення політичної незалежності Польської держави процес формування її зовнішньої політики й діяльності на міжнародній арені відбувався складно і неоднозначно. Хоча, на наш погляд, незважаючи на всю суперечливість міжнародного життя у період після Першої світової війни їй вдалося певною мірою забезпечити зміцнення зовнішньополітичних позицій, налагодити взаємні стосунки з близькими державами на тлі тогочасних міжнародних проблем, до загального повоєнного їх врегулювання та відновити власне місце у системі міжнародних відносин Центральної і Південно-Східної Європи між двома світовими війнами, посилити вплив на історичні процеси на європейському континенті в контексті серйозних викликів міжвоєнної доби.

Умови формування Польської держави як дієвого і впливового суб'єкта європейської історії вимагало осмислення завдань щодо визначення геополітичної ролі Другої Речі Посполитої в Центральній Європі, здійснення адекватної зовнішньої політики. Відновлення і подальший розвиток вигідних зовнішньополітичних взаємин між країнами Європи ставали запорукою стабільності міжнародних взаємин у контексті Версальсько-Вашингтонських

домовленостей щодо повоєнного врегулювання. Тут видається висновок про те, що міжнародна практика після Першої світової війни ще раз засвідчила взаємозалежність внутрішньополітичних і зовнішніх чинників безпеки в національному, регіональному і загальноєвропейському вимірах. Отже, перед Варшавою постали завдання враховувати як загальнонаціональні інтереси на міжнародній арені, так і ті зміни, що відбулися у Європі в післявоєнний період. Польщі треба було знайти своє місце у міжнародних відносинах Центральної Європи у міжвоєнний час, вийти на політичну карту світу як самостійна, суверенна і незалежна держава, активний учасник міжнародного життя з врахуванням національних традицій, здобутого досвіду і теоретичних напрацювань різних політичних сил польського суспільства.

Здобуття незалежності Польської держави, яке змінило геополітичну ситуацію на європейському континенті, спричинило необхідність і можливість формування самостійного зовнішньополітичного курсу у контексті міжнародних відносин міжвоєнної Європи. Вищевикремлені зовнішньо- і внутрішньополітичні чинники склали той історичний фон, дякуючи якому новостворена Польща змогла визначити характер і зміст національної політики на міжнародній арені. Уже з перших років незалежного існування зовнішньополітичні пріоритети Польщі зазнавали значних змін. Ще до проголошення Польської Республіки 7 листопада 1918 р. Тимчасовий народний уряд визначив завдання добиватися активного включення Польщі в міжнародне життя в галузі політики, дипломатії, економіки і культури, врегулювання стосунків з іншими державами, а також захисту польського населення, що жило за межами країни [31, с. 130]. Аналогічні завдання підтвердили перший загальнопольський уряд Єнджея Морачевського (листопад 1918 – січень 1919 рр.) [32], наступний уряд, на чолі з Ігнацієм Падеревським (січень – листопад 1919 р.) [33, с. 92]. Із здобуттям незалежності Польща поставила перед собою завдання матеріалізувати свої уявлення про власну геополітичну роль у Центральній Європі й налагодити, насамперед, взаємні стосунки з сусідніми державами. Варшава змушена була увійти у версальську систему. У результаті дипломатичних і військових зусиль уже у “Постанові Законодавчого сейму від 20 лютого 1919 року у справі довірення Юзефові Пілсудському дальшого виконання функцій Начальника держави” [34], яка отримала назву Малої конституції [35], а згодом у Березневій Конституції 1921р. визначила чільні напрямки й завдання зовнішньополітичної діяльності на міжнародній арені [36]. Основним завданням зовнішньої політики початкового періоду становлення Польщі були: захист національної державності, визначення кордонів та утвердження у житті міжнародного соціуму в нових геополітичних умовах повоєнної Європи [37]. Важливою віхою у формуванні й розвитку зовнішньополітичної діяльності Польщі як суб’єкта міжнародних відносин стало створення ще у листопаді 1918 р. зовнішньополітичного відомства країни [38, с. 16], що сприяло її входженню в систему відносин на європейському континенті. Першим міністром закордонних справ відродженої Польщі став Леон Василевський (17.11.1918 – 16.11.1919). З його утворенням польський дипломатичний корпус розпочав роботу над утвердженням міжнародно-правової суб’єктності країни. Очевидним є той факт, що поступово Польська держава почала відігравати помітнішу роль на міжнародній арені, проводити активну зовнішню політику як у західному, так і східному напрямках, все більш відкриваючи світовий політичний простір для реалізації національної незалежності на практиці.

Взявши за основу суттєві зміни та зрушення, що відбувалися після Першої світової війни, передусім на європейському континенті, а також внутрішньополітичні процеси у відновленій Польській державі, часовий проміжок від листопада 1918 р. до травня 1926 р., зовнішню політику Другої Речі Посполитої можна, на погляд авторки, умовно поділити на два головних етапи, у межах яких пріоритети, форми, методи, інтенсивність та результативність зовнішньополітичних дій були різними, хоча напруга цього процесу зберігалась упродовж досліджуваного періоду. Перший етап, 1918–1923 рр., характерний визначенням основних напрямків міжнародної політики, створенням зовнішньополітичного відомства, дипломатичної служби, міжнародних державних інституцій, боротьбою за західні

й східні кордони, що закінчився Ризьким трактатом 18 березня 1921 р., приєднанням Верхньої Сілезії в липні 1922 р. й визнанням кордонів на Конференції Амбасадорів 15 березня 1923 р. На першому етапі тривала напружена дипломатична і з людськими втратами збройна боротьба за існування Польської держави. У цей час панувало переконання про довготривале ослаблення Німеччини й Росії, а в союзі з Францією більшість поляків вбачали сильну гарантію безпеки Другої Речі Посполитої.

Другий етап, 1923–1926 рр., час, коли Польща утверджувалась у світовому просторі, намагалась забезпечити дальше зміцнення свого нового місця у Європі та налагодити зовнішні відносини з сусідніми державами й тогочасними сильними й великими країнами. У цьому контексті йшла складна робота уряду, дипломатів щодо забезпечення зовнішньополітичних умов для збереження держави. На цьому етапі було розвіяно міф про могутність Франції й вигоду, яку давали французькі союзники. З'являються думки про зближення з Великою Британією. Закінчився цей етап підписанням пактів у Локарно 15 жовтня 1925 р. та травневим переворотом Ю. Пілсудського у травні 1926 р. Вони змінили міжнародну ситуацію Польщі й започаткували новий етап її зовнішньої політики.

На структурі й міжнародній позиції Другої Речі Посполитої, як і на першому, так і на другому етапах, на формуванні й реалізації зовнішньополітичної діяльності позначилася орієнтаційна суперечка з цього питання між Р. Дмовським і Ю. Пілсудським, про що йшлося вище. Страх перед Німеччиною й бажання залагодити давній польсько-російський конфлікт були дуже поширеними у Польщі на той час й визначали значною мірою союзників та пріоритети зовнішньої політики.

Варто зауважити, що українські й польські дослідники звертають увагу на необхідність уточнення періодизації процесу становлення зовнішньої політики відновленої Польщі та характеристики її основних напрямків у міжвоєнний час. Належне висвітлення цих питань забезпечує розв'язання низки проблем, а головне, на наш погляд, про органічну взаємодію внутрішньо- зовнішньополітичних чинників формування власної національної державності. Феномен новітньої побудови Другої Речі Посполитої полягає в тому, що вона була утворена у результаті комбінованої дії об'єктивних і суб'єктивних міжнародних та внутрішніх чинників, але, насамперед, завдяки збігові національних польських інтересів та міжнародної ситуації, що склалася після Першої світової війни. Важливе значення у здійсненні зовнішньополітичного курсу мало те, що від першої хвилини свого існування Польща була активним елементом міжнародного життя, багато відомих польських діячів виступало від її імені на світових форумах, вони були знані за кордоном, підтримували контакти з багатьма зарубіжними громадсько-політичними діячами, проявляли численні ініціативи у континуумі національно-державного відродження. Така їх активність сприяла трансформації позиції західних держав щодо її місця й ролі у міжнародних відносинах Центрально-Східної Європи. Доцільно замислитися над кількома важливими теоретичними проблемами щодо того, що національна історія є складовою всесвітньої. В обмеженому і дедалі взаємопов'язанішому світі обов'язково народи відчують себе частиною глобальної цивілізації, яка розвивається і становить матрицю їх загальних доль. Такий методологічний підхід підкреслює, що історія окремих країн і народів є домінантою загальнолюдського розвитку, становлення якої відбувається під впливом загальносвітових, європейських і регіональних закономірностей. Виникнення чи відновлення держав у післявоєнній Європі переконливо це засвідчує. У цьому зв'язку становлення новоствореної Другої Речі Посполитої, її утвердження у європейському просторі в окреслений період, показ зовнішньополітичних пріоритетів потребує неупередженого аналізу і характеристики у світлі сучасних викликів вибудування нової системи міжнародних взаємозв'язків.

З-посеред багатьох нагальних проблем, що постали на початковому етапі польського національного відродження, зовнішньополітичні посідають особливе місце. Вони були пов'язані зі справжнім унезалежненням країни, її визнанням зовнішнім світом, участю Польщі у системі міжнародних відносин. Новопостала Польська держава змінила післявоєнну геополітичну карту Європи, її поява була визначною подією на континенті, тому

розглядати становлення зовнішньої політики Польщі у досліджуваній період у відриві від процесів міжнародного життя в Європі та світі неможливо, оскільки, як акцентували вище, окремі держави є невід'ємними складовими європейського геополітичного простору та суб'єктами міжнародної політики.

Слід наголосити, що ще наприкінці Першої світової війни основними центрами вирішення польського питання стали, з одного боку, – власне країна та її народ, який зі зброєю захищав державні кордони, а з іншого, – держави Антанти і Сполучені Штати Америки. Особливу роль у розв'язанні означеного питання відіграла Паризька мирна конференція [39]. Творці Версальського миру вважали його наріжним каменем безпеки і гармонії співпраці в Європі, але він залишив нерозв'язаними багато зовнішньополітичних питань, що, природно відбивалися на становленні післявоєнного світу на європейському континенті. Відновлення і подальший розвиток вигідних зовнішньополітичних зв'язків між країнами Європи ставали запорукою стабільності міжнародних стосунків, доки погіршення загальної ситуації не знищило хитку рівновагу Версальської системи. Це ще раз засвідчило про взаємозалежність внутрішньополітичних й міжнародних факторів безпеки в національному і загальноєвропейському вимірах.

З огляду на це зазначимо, що важливим компонентом стабілізації у Центрально-Східній Європі у досліджуваній період був стан міжнародних відносин на лінії між Варшавою, Берліном, Парижем, Лондоном і Москвою. У багатьох дослідженнях зроблена спроба показати значення й масштаби впливу на ситуацію у Європі політики однієї, двох чи всіх згаданих столиць разом. Однак запропонована тема визначила переважне висвітлення керівництва Польщі, котрій судилося в 20-х – 30-х рр. минулого століття відіграти важливу роль у європейській історії, яка до цього часу ще не одержала належної оцінки в історіографії.

Міжнародна ситуація та закордонна політика Польщі, справляючи політичний вплив на її внутрішній розвиток, визначали своєрідне довкілля країни, створене нею, так і сусідніми державами, що впливали на її зовнішньополітичний курс. Силowe встановлення більшої частини кордонів Другої Речі Посполитої призвело до напруги і підозри у відносинах з більшістю сусідніх країн, за винятком, можливо, тільки Румунії, і певною мірою Латвії. Переважно профранцузька орієнтація зовнішньої політики в період становлення Польської національної держави обмежували свободу маневру в майбутньому, в міру того, як Франція втрачала свої пануючі позиції на європейському континенті. В результаті цього стосунки із сусідніми країнами були напруженими і суперечливими [40, с. 195].

Міжнародний порядок, який постав на підвалинах повоєнних мирних договорів, має спиратися на Лігу Націй. Але від самого початку його основна опора – Сполучені Штати Америки – були в ній відсутні, а вплив Великої Британії та Франції значно послаблювали їхні розбіжності. Французи мали намір виконати Версальський договір, зберегти статус кво та всіляко перешкодити відновленню могутності Німеччини. Британці бажали усунути причини німецького ревізіонізму, задовольнивши скарги Німеччини, й змінивши “гнів на милість”. Із плином часу Франція дедалі більше залежала від Британії. Це ускладнювало становище Польщі, як союзниці Франції, оскільки її доля було тісно пов'язана із збереженням повоєнної системи [14, с. 253]. Друга Річ Посполита поступово опинялась між німецькою Сциллою та російською Харибдою, або, як тоді казали, у величезних лещатах, які могли її з успіхом розчавити. І тут найважливішим було нейтралізувати Німеччину і радянську Росію, зокрема з огляду на постійну загрозу співпраці між ними. Незважаючи на напруженість відносин з Литвою і Чехословаччиною, центр ваги польської зовнішньої політики фактично був пов'язаний з Німеччиною і радянською Росією, які хотіли вийти з міжнародної ізоляції й тому прагнули до співробітництва. У цих складних міжнародних умовах Польща не могла не ризикнути своєю незалежністю, укласти союз із Німеччиною проти Росії чи навпаки. Тому закордонна політика Варшави мала ґрунтуватися на двох засадах: балансуванні та союзницьких відносинах з Францією та Румунією. Хоча їх інколи було нелегко поєднати.

Уряд Польщі від початку домагався союзів і ухвали угод, що гарантували б недоторканість кордонів, суверенітет і незалежність. На думку Пілсудського, зовнішня політика мусила дати Польщі час на зміцнення держави. Тож з багатьох інших форм діяльності польського парламенту особливе місце займали питання зовнішньої політики країни. Лише Законодавчий сейм упродовж своєї роботи ратифікував 40 міжнародних договорів [3, с. 241]. Звичайно, варто наголосити на важливій інтеграційній чи консолідаційній ролі палати в питаннях, які стосувалися територіального формування держави й оборони її незалежності. Керівники Польщі, яка розташовувалася між Німеччиною і радянською Росією, незалежно від їх партійності, ідеологічних симпатій, змушені були найважливіше аналізувати та оцінювати кроки Берліна й Москви. Цього вимагала турбота про безпеку, свободу й суверенітет Польщі [41, с. 47]. Не викликає сумніву і те, що від польсько-німецьких й польсько-радянських відносин значною мірою залежала доля тієї системи, яка сформувалася у Центральній Європі як результат Версальських домовленостей і польсько-радянського мирного договору, ухваленого у Ризі в 1921 р. Відносини між Варшавою, Берліном і Москвою визначали міжнародний клімат на всьому європейському континенті, звичайно ж, не такою мірою, як між СРСР і Німеччиною чи Москвою, Парижем і Лондоном. Ці відносини справляли також вплив на ситуацію і за межами Центральноєвропейського регіону.

Наслідки уваги до безпеки Польщі в Європі й встановлення коректних відносин з двома сусідами, обтяженими спадком антипольської політики Пруссії, а пізніше кайзерівської Німеччини, з одного боку, і царської Росії, з другого, а також війною 1919–1920 рр. зумовлювали пошук шляхів до нормалізації відносин з ними. Відтак зовнішня політика Польщі була скерована на пошуки союзників. Природним союзником проти Німеччини була Франція. 1925 р. підписано польсько-французьку угоду [42], що підтвердила їхню військову конвенцію 1921 р. [43].

Важливим здобутком зовнішньої політики Польщі було укладення 10 лютого 1925 р. конкордату з Апостольським Престолом [44]. Конкордат регулював статус Католицької церкви та її стосунки з державою. Врегулювання було важким – між іншим, з огляду на різну політику держав-загарбниць стосовно Церкви і релігії. У Польщі конкордат було впроваджено в життя зразу ж після його підписання [45, с. 123].

У перші післявоєнні роки польська дипломатія вважала домінантою переважно відносини з Францією. Проте зволікання з боку Франції із порушенням взагалі польського питання було виявом її вірності російському союзникові. Мир, укладений радянською Росією з Німеччиною в Брест-Литовську у березні 1918 р. цю позицію частково змінив, оскільки французький уряд сподівався на падіння радянської влади [23, с. 13]. Пізніше постійно панувала недовіра між Польщею та Францією у питанні ставлення до Росії. Польща прагнула бути “замінником” Росії як східний союзник Франції проти Німеччини, французи, усвідомлюючи слабкість Польщі, чекали на перемогу антибільшовицьких сил у Росії, щоб знову зав’язати з нею союзницькі стосунки, і в зв’язку з цим з обережністю ставилися до питання східного кордону Польщі, аби не вразити російських націоналістів, а згодом почали надавати вагу порозуміння із СРСР, що викликало занепокоєння польського уряду [23, с. 13]. Виразником французького впливу в Другій Речі Посполитій була Національна демократія на чолі з Р. Дмовським. Невдовзі Польща підтримала Францію, що створювала в Центральній і Південно-Східній Європі пов’язаний з нею військово-політичний блок, рівносильно спрямований проти Радянського Союзу і Німеччини. У лютому 1921 р. Польща і Франція підписали політичний договір про союз [47], який був спрямований в основному на схід, де польські керівники мріяли про нові територіальні захоплення. Різко посилювалися ворожі дії польського керівництва щодо Радянської Росії восени 1921 р., коли Франція запропонувала Польщі скористатися викликаними голодом труднощами в Росії і пред’явити їй в ультимативній формі максимальні вимоги. При цьому французький уряд заявив, що він також висуне Радянській Росії ультиматум, вимагав передати управління генеральним штабом та інтендантством французькому командуванню і привести військові сили Польщі у

бойову готовність. 18 вересня 1921 р. Польща направила радянському урядові ноту, в якій висунула ультимативні вимоги, проте запрошення Радянської республіки на Генуезьку конференцію 1922 р. змінило міжнародну обстановку, яка не могла не вплинути на політику Польщі [48, с. 135]. В подальшому у зв'язку з ослабленням Франції польський уряд все більше схилявся до проведення на міжнародній арені самостійної політики. Особливо це сталося, коли восени 1925 р. західні держави уклали в Локарно з Німеччиною низку угод, які не давали гарантій непорушності польсько-німецького кордону, польські політичні еліти стали проводити більш незалежну від Парижа зовнішню політику. Помітно, це проявилось після державного перевороту 1926 р., коли повний контроль за зовнішньою політикою було зосереджено у руках Пілсудського [46, с. 108].

Польська Республіка мала досить складні й напружені відносини з більшістю своїх сусідів, у т.ч. з Німеччиною і СРСР, економічний і людський потенціал яких на декілька порядків переважав польський. Відновлення військово-економічного потенціалу Німеччини внаслідок реалізації “плану Дауеса” становило серйозну небезпеку і для Польщі, оскільки вона не могла не стати одним з перших об'єктів німецької агресії. Зростаючу на Заході небезпеку Польща могла хоча б частково паралізувати певним зближенням з СРСР, але, як раніше, правлячі кола Польщі не вживали ніяких дійових заходів до нормалізації відносин з Радянським Союзом. Польсько-радянські відносини залишалися взаємно ворожими і суперечливими. Все більше втрачаючи надію на практичну допомогу Франції й Великої Британії, керівництво Польщі намагалося встановити відносини з Німеччиною. На думку авторки, будучи геополітично ослабленою на середину 1920-х рр. Польща, у особі її керівників, тим не менше, проводила невиправдано амбіційну зовнішню політику, у багатьох відношеннях позбавлену реалістичної оцінки міжнародного розвитку. Намагаючись зміцнити відносини з Берліном і спираючись не в останню чергу на його підтримку, щоб реалізувати свої територіальні претензії до інших держав, Польща тим самим крок за кроком значно звужувала можливості для маневру, погіршувала власні міжнародні й воєнно-стратегічні позиції. Особливо це стало помітним, коли в Німеччині до влади прийшли нацисти, і Польща знову перебувала у її полі зору, хоча ще й не в якості об'єкта агресивної політики нацистів. Після травневого державного перевороту 1926 р. в умовах корінної перебудови міжнародних відносин в Європі й світі в умовах політики Рапалло і Локарно формувались у Польщі нові напрямки зовнішньої політики. Остання впливала з концепції “двох ворогів”, намагалася протидіяти можливому об'єднанню Радянського Союзу і Третього рейху на антипольській платформі. Серйозною перевіркою реалістичності польської зовнішньої політики стали події другої половини 1920-х – 1930-х років.

Таким чином, зовнішню політику відродженої Польської держави визначали багато факторів, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, складність її міжнародного становища. Значний вплив на її становлення й розвиток справляли дві тенденції: інкорпораційна та федераціоністська, які відповідно представляли Р. Дмовський і Ю. Пілсудський. Друга Річ Посполита від початку домагалася союзів і ухвалення угод, які б гарантували непорушність кордонів, суверенітет й незалежність. Основними завданнями зовнішньополітичної діяльності початкового періоду становлення Польщі були: захист національної державності, визначення кордонів та утвердження на міжнародній арені як самостійної, суверенної й незалежної держави. У контексті цих положень зовнішню політику Другої Речі Посполитої в досліджуваній період можна поділити на два головні етапи: перший охоплює часово 1918–1923 рр. і характерний, переважно, зусиллями щодо визначення кордонів відновленої Польської держави, а також їх міжнародного визнання; другий – 1923–1926 рр., коли Польща простувала до зміцнення свого нового становища в Європі, налагодження відносин із сусідами й тогочасними великими державами. В цей час тривала напружена дипломатична боротьба за існування Польської держави. Зовнішня політика Польщі орієнтувалась в окреслений період на нейтралізацію Німеччини і радянської Росії, а потім СРСР, й встановлення союзу з Францією як природної союзниці.

Перелом у зовнішній політиці Польщі відбувся після локальних домовленостей західних держав з Німеччиною та державного перевороту 1926 р.

Список використаних джерел

1. *Spielvogel J. J.* Western Civilization / J. J. Spielvogel. – Vol. 2. Since 1600. 3rd ed-n. – Minneapolis et al., 1997. – 977 s. 2. *Ференбах О.* Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века / О. Ференбах. – М., 2001. – 447 с. 3. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Леся Миколаївна Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 4. *Сич О.* Проблема цивілізаційного вибору в Центральній та Східній Європі: перша спроба / Олександр Сич // Україна–Європа–Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 13–25. 5. *Джолл Д.* Истоки первой мировой войны / Д. Джолл. – Ростов-на-Дону, 1988. – 417 с. 6. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /* Ред. кол.: Л. В. Губерський. Т. 1. – 760 с. 7. *Jędruszcak T.* Wstęp // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939 / Pod red. T. Jędruszcaka i M. Nowak-Kiełbikowej. – T.1. 1918–1932. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. – 540 s. 8. *Дейвіс Н.* Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.: іл. – Бібліогр.: с. 1017–1023. 9. *Pomarański S.* Pierwsza wojna polska. 1918–1920. – Warszawa, 1920. – 347 s. (збірка воєнних повідомлень). 10. *Pajewski J.* Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926 / Janusz Pajewski. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1995. – 267 s. 11. *Przemówienie* w Poznaniu w dniu 28 XII 1919 r. 12. *Piłsudski J.* Pisma zbiorowe / Józef Piłsudski. – T. V. – Warszawa, 1937. – 547 s. 13. *Instrukcja* okólna ministra spraw zagranicznych RP K. Skirmunta z wytycznymi dla polskiej polityki zagranicznej / Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej... T.1. 1918–1932... S. 175–179. 14. *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пётр Вандич. – К.: Критика, 2004. – 463 с. 15. *Dmowski R.* Rosja [w:] Wybór pism / Roman Dmowski. – T. IV. – Nowy Jork, 1988. – 547 s. 16. *Łaptos J.* Dyplomaci II Rzeczypospolitej w świetle raporów Quai d’Orsay / J. Łaptos. – Warszawa, 1993. – 547 s. 17. *Tomaszewski J.* Kresy Wschodnie w polskiej politycznej XI i XX w. / J. Tomaszewski. Między Polską etniczną a historyczną. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. – T. 6. – Warszawa, 1988. – 547 s. 18. *Czubiński A.* Ewolucja systemu politycznego w Polsce w latach 1914–1998 / Antoni Czubiński. – T. 1. Odbudowanie niepodległego państwa i jego rozwój do 1945 r. – Poznań: Wydawnictwo TERRA, 2000. – 320 s. 19. *Dmowski R.* Myśli nowoczesnego Polaka / Roman Dmowski. – Warszawa, 1989. – 347 s. 20. *Dmowski R.* Niemcy, Rosja i kwestia polska / Roman Dmowski. – Lwów, 1908. – 547 s. 21. *Dmowski R.* Polityka polska i odbudowanie państwa / Roman Dmowski. – Warszawa, 1926. – 647 s. 22. *Брюейкер Р.* Переображений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюейкер. Переклад з англійської Олександра Рябова. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с. 23. *Krasuski J.* Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945 / Jerzy Krasuski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – 347 s. 24. *Garlicki A.* Józef Piłsudski 1867–1935 / A. Garlicki. – Warszawa, 1988. – 547 s. 25. *Świątek R.* Lodowa ściana. Sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918 / R. Świątek. – Kraków, 1998. – 567 s. 26. *Suleja W.* Piłsudski / W. Suleja. – Wrocław, 1997. – 577 s. 27. *Ротшильд Д.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Джозеф Ротшильд. – // Пер. з англ. В. П. Канаша. – К.: Вид-во “Мегатайн”, 2001. – 496 с. 28. *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej / S. Mikulicz. – Warszawa, 1971. – 786 s. 29. *Сливка Ю. Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Юрій Юрійович Сливка. – К., 1985. – С. 104–137. 30. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. – T.1: 1918–1932 /* Pod red. naukową Tadeusza Jędruszcaka i Marii Nowak-Kiełbikowej. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. – 540 s. 31. *Manifest* Tymczasowego Rządu Republiki Polskiej // Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. – Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924. – Warszawa; Kraków, 1924. 32. *Do Ob. Jędrzeja Moraczewskiego...* – AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, s. 2. 33. *Przemówienie* Paderewskiego na Dworcu Wiedeńskim... // Kurier Warszawski, nr 2, z 22 stycznia 1919, s. 4. 34. *Uchwała* Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 lutego 1919 roku w sprawie powierzenia Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919, nr 19, poz. 226. 35. *Sprawozdanie* stenograficzne z posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 II 1919, łam. 54–58. 36. *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku* Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921, nr 44, poz. 267. 37. *Ustawa* Przechodnia do Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921r. w sprawie tymczasowej organizacji władzy zwierzchniej Rzeczypospolitej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – 1921, nr. 44, poz. 268. 38. *Łossowski P.* Dyplomacja polska 1918 – 1939 / Piotr Łossowski. – Warszawa, 2001. – 478 s. 39. *Traktat* pokoju między Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską 1919 czerwiec 28, Wersal // Dz URP, 1920, nr 110, poz. 728. 40. *Алексієвець Л.* Зовнішньополітичні пріоритети Польщі міжвоєнної доби / Леся Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – № 14. – 2001. – С. 194–202. 41. *Historia* dyplomacji polskiej. – T. IV. 1918–1939 / Red. P. Łossowski. – Warszawa, 1995. 42. *Traktat* Gwarancyjny między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, 1925 październik 16 // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej... T.1. – 1918–1932. – S. 351–353. 43. *Konwencja* wojskowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, 1921 luty 19 // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej... T.1. – 1918–1932. – S. 130–133. 44. *Konkordat* między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską, z załącznikiem, 1925 luty 10, Rzym // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej... T.1. – 1918–1932. – S. 305–315. 45. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795–1990 / Ганна Дильонгова // Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с. 46. *История* южных и западных славян: В 2 т.: – Т. 2: Новейшее время / Под ред. Г. Ф. Матвеева, З. С. Ненашевой. – М.: Изд-во

МГУ, 1998. – 272 с. 47. *Umowa polityczna między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej...* T.1. – 1918–1932. – S. 129–133. 48. *Генуэзкая конференция* (Стенографический отчет): Материалы и документы. – Вып. 1. – М., 1922. – 647 с.

Oksana Parneta

**THE MAIN TENDENCIES OF BECOMING OF EXTERNAL POLICY OF BORN-AGAIN
POLAND. FEDERALISM AND INCORPORATIONISM (1918–1926)**

In the article the main priorities and stages of external policy of the Rich Pospolita II are analysed in 1918–1926 in the context of the system international relations in the post-bellum Europe.

Key words: Rich Pospolita II, post-bellum Europe, external policy, international relations, federalism, incorporationism.